

Bør voldtektslovgivningen brukes som et likestillingspolitisk virkemiddel?

BAKGRUNN FOR EN DRØFTELSE AV VOLDTEKTSLOVGIVNINGEN

Politikere har gjerne gode intensjoner og et genuint ønske om å løse problemer i samfunnet. De fleste politikere er nok samtidig klar over at virkemidlene de rår over, først og fremst bevilgninger og lovgivning, har sine begrensninger. Det er grenser for hvilke problemer som kan løses ved å bevilge mer penger eller vedta ny lovgivning.

Ønsket om å beskytte utsatte grupper og enkeltmennesker mot overgrep og urett, kombinert med et kontinuerlig press fra ulike interessegrupper om nye politiske tiltak, kan likevel gjøre det fristende å forsøke å styrke lovgivningen. Man kan i det minste håpe at det sender et signal om hva som er rett og galt.

Som et resultat av dette, kan det se ut til at mange politikere er villige til å bruke statens mest inngripende tiltak, nemlig straffelovgivningen, som et virkemiddel i det som enkelte ganger fremstår mest som politiske holdningskampanjer eller som et forsøk på å «sende et signal». Handlinger gjøres straffbare, av og til med svært strenge straffer, basert på antagelser om at straff vil ha en pedagogisk effekt.

En slik lovgivningspraksis kan være problematisk, blant annet fordi forbud og straff som virkemiddel alltid har en del omkostninger og negative konsekvenser, både for enkeltmennesker og for samfunnet. Det er derfor et virkemiddel som bør brukes med varsomhet, særlig når eventuelle positive effekter av reguleringene er uklare. I verste fall kan dårlig gjennomtenkt straffelovgivning true borgernes rettssikkerhet, ved at det øker sannsynligheten for at uskyldige dømmes.

NÆRMERE OM TEMAET FOR DETTE NOTATET

En aktuell sak, som er godt egnet til å illustrere disse problemene dreier seg om et forslag om endring av voldtektsbestemmelsen i straffeloven ved innføring av såkalt samtykkeregulering. Forslaget, som ble sendt på høring av Stoltenberg II-regjeringen, går ut på å gjøre manglende samtykke til et selvstendig vilkår for å dømmes for voldtekt. Saken er fortsatt til behandling i Justisdepartementet etter at høringsfristen for forslaget gikk ut for over et år siden. Det er uvisst hvilket standpunkt H/FrP-regjeringen kommer til å lande på.

Dette er et forslag med mange gode intensjoner, selv om noen av intensjonene også er diskutabile. Lovgivningen er drevet av ønsket om å beskytte antatt svake parter mot utnyttelse og overgrep.

Seksualforbrytelser, og i særdeleshet voldtekt, er blant de mest alvorlige og krenkende forbrytelsene. Derfor er det forståelig at mange har et sterkt ønske om at lovgivningen skal fange opp nær sagt ethvert tilfelle av "uønsket" adferd, for å gi et best mulig strafferettslig vern for potensielle ofre. Problemet er at seksualforbrytelser er et område der det er vanskelig, for ikke å si umulig, å trekke opp helt klare grenser mellom overgrep som bør straffes, på den ene siden, og relasjoner og handlinger som bør aksepteres, eller i hvert fall ikke straffefølges, på den andre. Jo lenger man beveger seg vekk fra handlinger som oppfattes som soleklare overgrep, og søker å lovregulere tilfeller som befinner seg i gråsonen for hva som bør være straffbart, jo vanskeligere er det å se for seg at ytterligere lovregulering vil ha en positiv effekt, i den forstand at flere mennesker kan leve bedre og tryggere liv. Samtidig risikerer man å skape rettssikkerhetsproblemer som er uakseptable i en moderne rettsstat.

Det er selvsagt viktig å fremme en sunn seksualkultur i samfunnet. Selv om dette ikke bare handler om hva staten bør og kan gjøre, er det klart at visse statlige tiltak kan være positive. Men det betyr ikke at straffelovgivningen er et godt virkemiddel i alle sammenhenger.

VOLDTEKTSBESTEMMELSEN I STRAFFELOVEN

Voldtektsbestemmelsen i straffeloven (§ 192) rammer den som skaffer seg seksuell omgang ved vold eller truende atferd, eller har slik omgang med en som er bevisstløs eller ute av stand til å motsette seg handlingen. Strafferammen for en "vanlig" voldtekt er fengsel inntil 10 år, og minstestrafen er tre år ved samleie. Ved de aller groveste tilfellene av voldtekt, for eksempel hvis fornærmede påføres "betydelig skade" eller voldtekten begås på en "særlig smertefull eller krenkende måte", kan fengsel inntil 21 år idømmes.

Voldtekt, slik det er definert i straffeloven, er en alvorlig forbrytelse, og straffen bør være streng, slik den også er. Straffenivået ligger nå på nivå med de groveste voldsforbrytelsene.

De senere årene har det også vært en utvikling i retning av økt minstestraft (fra to til tre år ved samleie) og økt normalstraffenivå, kombinert med at selve voldtektsbegrepet, det vil si handlingsbeskrivelsen, er utvidet. Denne utviklingen kan ikke dras for langt uten at det på et eller annet punkt når en grense, hvor den får alvorlige negative konsekvenser. Dersom voldtekt fortsatt skal oppfattes som en av de groveste seksualforbrytelsene, med tilhørende aksept for strenge straffer, er det bl.a. grenser for hvor langt man kan gå i å utvide voldtektsbegrepet. Går man for langt i en slik retning er det en fare for at voldtektsdefinisjonen i straffeloven ikke lenger samsvarer med handlinger som i befolkningen oppfattes som voldtekt. Forslaget om samtykkeregulering, som nå er til vurdering, gjør denne problemstillingen høyst aktuell.

NÆRMERE OM FORSLAGET OM SAMTYKKEREGULERING

I Stoltenberg II-regjeringens handlingsplan mot voldtekt 2012-2014, som ble lagt frem i 2012, var et av tiltakene at voldtektslovgivningen skulle vurderes med tanke på innføring av manglende samtykke som et vilkår for å dømme for voldtekt. Dette ble fulgt opp med et høringsnotat i februar 2013, der Stoltenberg II-regjeringen foreslo innføring av manglende samtykke som et selvstendig vilkår for å dømme noen for voldtekt. Forslaget går ut på å utvide voldtektsbestemmelsen i straffeloven § 192, slik at "seksuell omgang med noen som ikke har samtykket til handlingen" skal dømmes som voldtekt.

Forslaget er på ingen måte tatt ut av luften, men har kommet som et resultat av at Norge har fått kritikk fra FNs kvinnediskrimineringskomité (CEDAW) for at manglende samtykke ikke eksplisitt står som det sentrale kriteriet i den norske straffebestemmelsen om voldtekt. Basert på kritikken fra CEDAW har Amnesty International Norge (heretter "Amnesty") i lengre tid drevet en kampanje for å få innført en slik samtykkeregulering i voldtektsbestemmelsen i straffeloven.

Spørsmålet om hvorvidt manglende samtykke burde være et vilkår i voldtektsbestemmelsen har vært vurdert av norske myndigheter flere ganger tidligere, senest i forbindelse med utformingen av kapittelet om seksualforbrytelser i straffeloven 2005 (denne nye straffeloven er ennå ikke trådt i kraft).¹

Det er i denne sammenheng viktig å være klar over at FNs kvinnekommisjonens anbefalinger, som er basert på komiteens tolkning av hva som utgjør diskriminering etter FNs kvinnekommisjonens konvensjon, har liten eller ingen rettslig betydning. Norge har ingen rettslig forpliktelse til å innføre en samtykkeregulering i voldtektsbestemmelsen basert på anbefalinger fra kvinnekommisjonen. Dette var også Justisdepartementets konklusjon forrige gang man drøftet spørsmålet om mulig innføring av samtykkeregulering i 2008.² Departementet mente den gang at "det sentrale måtte være at seksuell omgang uten samtykke straffes, ikke hvordan voldtektsbestemmelsen er utformet eller om all seksuell omgang uten samtykke defineres som voldtekt".

Selv om Norge ikke har noen rettslig forpliktelse til å følge kvinnekommisjonens anbefaling om å innføre samtykkeregulering, drøftet departementet i 2008 likevel om det er ønskelig med en slik endring, og konkluderte den gang med at det ikke var det. Departementet mente at det ikke var "noe markert praktisk behov" for en slik utvidelse av voldtektsbestemmelsen. Det ble imidlertid pekt på at et vilkår om manglende samtykke "ville kunne fange opp en "restkategori" av ufrivillig seksuell omgang." Men departementet mente det var "usikkert hvilke tilfeller et slikt alternativ i praksis vil kunne dekke", og pekte på at "bevissituasjonen i mange tilfeller vil være vanskelig".³

Departementet "fastholder i utgangspunktet" disse vurderingene i høringsnotatet fra 2013.⁴ Det er forståelig, ettersom saken ikke stiller seg særlig annerledes i dag enn den gjorde for seks år siden. Men det var politisk bestemt, jf handlingsplanen mot voldtekt, at spørsmålet om samtykkeregulering igjen skulle vurderes. Justisdepartementet mente altså fortsatt at det ikke var "noe markert praktisk behov" for endringer. Daværende justisminister Grete Faremo mente imidlertid at det var "svært viktig å adressere dette".⁵ De eneste argumentene Faremos departement kommer med i høringsnotatet, som kan gi en viss støtte til oppfatningen om at dette nå var viktig å adressere, er at det "ikke kunne utelukkes at det finnes tilfeller av ufrivillig seksuell omgang som ikke er dekket av gjeldende straffebestemmelser" og at samtykkeregulering "kan ha en pedagogisk effekt". Departementet kommer imidlertid ikke med noen konkrete eksempler på tenkelige tilfeller av ufrivillig seksuell omgang som ikke er dekket av gjeldende straffebestemmelser, og ber høringsinstansene bidra med eventuelle eksempler. Vi skal derfor se litt nærmere på denne "restkategorien".

Finnes det en "restkategori" av ufrivillige seksuelle handlinger som ikke rammes av straffeloven i dag?

Det er lett å si seg enig i det grunnleggende utgangspunktet, at seksuell kontakt skal være basert på frivillighet og at ufrivillig seksuell kontakt er en alvorlig integritetskrenkelse.

Spørsmålet er derfor ikke om ufrivillig seksuell omgang skal være straffbart. Det er ingen uenighet om det. Som departementet skriver i høringsnotatet: "Straffelovgivningen og håndhevingen av den må gi et reelt og effektivt vern mot ufrivillig seksuell kontakt. Dette er imidlertid ikke ensbetydende med at alle tilfeller av ufrivillig seksuell kontakt må klassifiseres som voldtekt (...)."⁶

Som det fremgår av departementets vurdering, er det vanskelig å se for seg mulige tilfeller av ufrivillig seksuell kontakt som ikke dekkes av et eller flere av straffebudene om seksualforbrytelser. Vi har mange slike straffebud, og til sammen dekker de omtrent ethvert tenkelig tilfelle av uønskede seksuelle handlinger. Først og fremst dekker straffeloven § 192 (voldtektsbestemmelsen) de fleste tenkbare tilfeller av seksuell omgang der objektive omstendigheter kan indikere manglende samtykke. Dersom handlingen

ikke rammes av noen av alternativene i straffeloven § 192, vil den, som et minimum, rammes av straffeloven § 200, som omhandler seksuell handling med noen som ikke har samtykket.⁷ Denne bestemmelsen rammer i prinsippet enhver berøring med et seksuelt tilsnitt. Dette omfatter også handlinger som regnes som seksuell omgang, da "seksuell omgang" er betegnelsen på de mer alvorlige formene for "seksuell handling". Etter omstendighetene vil også andre straffebud kunne ramme tilfeller av seksuell omgang der reelt samtykke kan utelukkes, som eksempelvis straffebudene mot seksuell omgang med mindreårige.

Likevel utelukker ikke departementet at det kan finnes en "restkategori" som ikke dekkes av gjeldende straffebestemmelser. Men det virker lite sannsynlig at det skulle finnes en slik restkategori av noen praktisk betydning. Agder lagmannsrett, ved førstelagmann Dag Bugge Nordén, avviser dette nokså kontant i sin høringsuttalelse: "Det har jeg vanskelig for å forestille meg. Jeg mener det kan utelukkes." Oslo statsadvokatembete er også svært kritisk til forestillingen om en "restkategori" som et relevant argument for å innføre en samtykkebestemmelse: "Departementets forslag til ny bokstav d i § 192, 1. ledd, gir imidlertid ingen veiledning i hva det straffbare eventuelt skal bestå i. Hvilken "restkategori" som ikke dekkes av første ledd bokstav a til c (i voldtektsbestemmelsen, red.), er uklart."

Hva er problemet med at man likevel forsøker å fange opp en mulig "restkategori"? Hvis det finnes en mulighet for at dette kan bidra til at flere voldtektsmenn (eller kvinner) blir dømt, må vel det være greit, kan man kanskje tenke. Men det er ikke greit å utforme straffelovgivningen basert på en tankegang om at man skal "ta i litt ekstra" for å sikre at man fanger opp enhver "restkategori" som ikke kan utelukkes. En slik straffelovgivning står i fare for å sette grunnleggende rettsikkerhetsprinsipper over styr.

Rettsikkerhetsproblemer

I høringsnotatet redegjøres det grundig for hva FN's kvinnediskrimineringskomité mener om behovet for å styrke rettsvernet for voldtekts ofre. Kvinnediskrimineringskomiteens kritikk av norsk lovgivning bygger på at et adekvat strafferettslig vern mot kriminalitet er en viktig del av menneskerettstanken, i den forstand at staten har visse forpliktelser etter internasjonale menneskerettskonvensjoner til å beskytte mennesker mot privat kriminalitet. Eksempelvis er retten til liv⁸ lite verdt, dersom ikke staten har en plikt til å ha straffebud mot drap og sørge for at drap blir etterforsket og påtalt. Og det er klart at staten er forpliktet til å gjennomføre tiltak også mot annen alvorlig kriminalitet som voldtekt, for eksempel ved å straffeforfølge slik kriminalitet. Det er imidlertid klart at det er grenser for hvor langt slike forpliktelser rekker. Det er ikke mulig å gi en total beskyttelse mot handlinger begått av andre borgere.

Menneskerettighetene handler heller ikke bare om hva staten må gjøre for å beskytte borgerne mot privat kriminalitet. Kjernen i menneskerettighetene er snarere at disse skal være mindretallets trumfkort mot myndighetene. I denne sammenhengen er det den som anklages for voldtekt, som representerer et slikt mindretall av individer som særlig har behov for menneskerettslig beskyttelse i form av uskyldspresumsjoner og andre rettstatsgarantier. Det er derfor oppsiktsvekkende at slike perspektiver ikke drøftes i det hele tatt i høringsnotatet.

I den grad det kan være snakk om noen "restkategori" av ufrivillig seksuell omgang som ikke dekkes av dagens voldtektsbestemmelse, dreier det seg om den type voldtekter hvor gjerningsperson og offer har en form for relasjon. Det kan være slik at gjerningsperson og offer er i et forhold, at de tidligere har hatt seksuell kontakt, eller at det i det minste i den aktuelle saken har oppstått en situasjon med en viss grad av frivillig intimitet. Men heller ikke i disse sakene er hovedproblemet at overgrep ikke rammes av gjerningsbeskrivelsen i straffelovens § 192, men at det ofte er vanskelig å bevise hva som har skjedd og om gjerningspersonen har utvist nødvendig grad av skyld. Problematikken "er av bevismessig art knyttet til subjektive betingelser for straffbarhet", som Oslo statsadvokatembeter uttrykker det i sin høringsut-

talelse, det vil si om tiltalte har utvist forsett eller uaktsomhet, og dermed oppfyller det strafferettslige skyldkravet.

Det er vanskelig å se hvordan innføring av en samtykkebestemmelse skal bedre disse bevismessige problemene i voldtektssaker. Tvert imot er det en fare for at et slikt vilkår vil skape ytterligere bevisproblemer i voldtektssaker. For hvordan skal man bevise manglende samtykke i tilfeller der ufrivilligheten ikke har gitt seg utslag i noen objektive omstendigheter som indikerer at det kan utelukkes at det har vært gitt samtykke, og at tiltalte forstod eller måtte forstå dette? Dette er et helt sentralt spørsmål som må besvares på en overbevisende måte før man innfører et nytt vilkår for straffbarhet. Og svar på dette grunnleggende spørsmålet er fraværende i høringsnotatet og høringsssvarene som er kommet.

Det er ikke strenge krav til hva som anses som vold eller truende atferd etter dagens voldtektsbestemmelse. Og "manglende samtykke vil ofte kunne utledes av måten handlingen er begått på eller omstendighetene rundt denne. Da vil fort de andre vilkårene i voldtektsbestemmelsen eller andre straffebestemmelser være oppfylt", som det het i departementets vurdering av spørsmålet i 2008.⁹ Selv om det skulle finnes en "restkategori", må det, av hensyn til tiltaltes rettssikkerhet, føres bevis ut over en hver rimelig tvil, som det heter, for at den seksuelle omgangen var ufrivillig fra fornærmedes side. I sin bevisvurdering må retten nødvendigvis "ha noe konkret, påviselig å bygge på for å kunne konkludere med at skyldkravet er oppfylt, og retten må føle seg overbevist om tiltaltes skyld," som Kripos skriver i sin høringsuttalelse. Og videre: "Ufrivilligheten må nødvendigvis ha kommet til uttrykk på en måte som gjør at retten kan fastslå subjektiv skyld hos gjerningspersonen. Hvis retten er i tvil om hvorvidt den seksuelle omgangen faktisk var ufrivillig og/eller hvorvidt tiltalte på gjerningstidspunktet forstod eller måtte forstå dette, må resultatet bli frifinnelse".

Det såkalte legalitetsprinsippet, at inngrep i borgernes rettssfære krever lovhjemmel, setter særlige skranker i strafferetten. Det innebærer blant annet at lovbestemmelser om straff må være så klare at borgerne vet hva som er straffbart og hva som ikke er det, og kan innrette seg etter det. Og det må være et grunnleggende hensyn å sikre at uskyldige ikke dømmes. Det er vanskelig å se at forslaget om en samtykkebestemmelse for voldtekt i god nok grad oppfyller slike grunnleggende krav.

VOLDTEKTSLOVGIVNINGEN SOM EN DEL AV LIKESTILLINGSPOLITIKKEN

Som vi har sett, lar forslaget om samtykkeregulering av voldtekt seg vanskelig begrunne rettslig. Norge har ikke noen folkerettslig forpliktelse til å endre voldtektslovgivingen på en slik måte, og det er tvilsomt om en slik bestemmelse vil kunne bidra til flere domfellelser for voldtekt uten at det truer de mest sentrale rettssikkerhetsgarantiene på en uakseptabel måte.

Disse utgangspunktene var klarlagt gjennom tidligere vurderinger av samtykkeregulering og burde være godt kjent for politikerne da det i 2013 ble bestemt at forslaget igjen skulle vurderes. For å forstå hvorfor det i 2013 likevel var et politisk ønske å "sikre at alle tilfeller av ufrivillig seksuell omgang rent faktisk blir pådømt som voldtekt", som det heter i høringsnotatet, må vi se nærmere på konteksten for dette forslaget. Denne konteksten handler om likestillingspolitikk.

I følge den rådende likestillingspolitiske tankegangen anses ikke voldtekt "bare" som en alvorlig kriminell handling. Mange sentrale aktører ser ut til å anse voldtekt også som en form for kjønnsdiskriminering som skyldes (kvinne)undertrykkende forestillinger i samfunnet. Som Kjetil Rolness uttrykker det i en kronikk i Dagbladet fra 2013: "Det offisielle Norge har bare én forklaring på voldtekt: Mangel på likestilling og dårlige holdninger."¹⁰ Dette er selvsagt en spissformulering. Samtidig er dette kjønnsdiskrimineringsperspektivet

på voldtekt langt fra å være en posisjon forbeholdt radikalfeminister. Dette synet er godt representert i det offisielle Norge. Respekterte og tilsynelatende nøytrale aktører som Amnesty International Norge og Likestillings- og diskrimineringsombudet må sies å representere en slik tankegang. Og denne tilnærmingen preger også regjeringens handlingsplan mot voldtekt.

Amnesty har lenge ønsket å få innført en samtykkebestemmelse i den norske voldtektslovgivningen. Organisasjonen mener det er "nødvendig" med en endring av voldtektsbestemmelsen for at Norge skal oppfylle sin "plikt til å kriminalisere og effektivt forfølge voldtekt strafferettslig" i "henhold til internasjonale menneskerettsstandarder", med hensvisning til FNs kvinneskrediteringskomité.¹¹ Men, som vi har sett, påstanden om at det er nødvendig å endre voldtektsbestemmelsen for å oppfylle Norges menneskerettslige forpliktelser stemmer antagelig ikke. Det vises her til Justisdepartementets drøftelse av spørsmålet, som også er nevnt over.¹²

Amnesty er imidlertid også opptatt av at voldtektslovgivningen ikke må sende feil "signaler". Dagens voldtektsbestemmelse gir, i følge Amnesty, "et signal" om at det kreves "dokumentasjon av omfattende vold" for å dømme for voldtekt. Dette innebærer "en antagelse om at menneskekroppen er tilgjengelig i alle situasjoner der det ikke foreligger vold, trusler eller tvang", heter det i Amnestys høringsuttalelse. Men det er ikke slik at det er "et krav om dokumentasjon av omfattende vold" for å dømme for voldtekt etter dagens lovbestemmelse. Gjeldende voldtektsbestemmelse gir visstnok et slikt "signal" likevel, og det må det gjøres noe med, mener Amnesty.

Amnesty viser til at det i samfunnet finnes "undertrykkende og diskriminerende forestillinger, blant annet om kvinners og menns "naturlige" seksuelle uttrykk (..) ". Slike holdninger kan "påvirkes gjennom lovgivningen," skriver Amnesty i sin høringsuttalelse.

Likestillings- og diskrimineringsombudets (LDO) tilnærming¹³ bygger på en lignende tankegang. Der vurderes forslaget til endring av voldtektsbestemmelsen som en del av "en helhetlig likestillingspolitikk på voldsfeltet". Dette krever "et flerdimensjonalt likestillingsperspektiv, der kjønn, seksuell orientering, alder, etnisitet, nedsatt funksjonsevne og klasse blir sett i sammenheng", skriver ombudet innledningsvis i sin høringsuttalelse. Men det er ikke klasseproblematikk og sosiale utfordringer, eller etniske minoriteters og funksjonshemmedes livssituasjon, som først og fremst bekymrer ombudet i denne sammenhengen. Det er generell mangel på likestilling mellom kvinner og menn som skaper problemer: "Mangel på likestilling mellom kvinner og menn kommer til uttrykk gjennom makt og status i samfunnet, kjønnsstereotype oppfatninger og tradisjonelle kjønnsroller. Dette er også de underliggende årsakene til kjønnsbasert vold. Denne type vold handler om kjønnsrelasjoner, kjønnsordninger og kjønnskultur." Og videre: "Kjønnsbasert vold og seksuelle overgrep er de mest alvorlige formene for diskriminering."

LDO er derfor positivt innstilt til forslaget om å innføre samtykkeregulering i voldtektsbestemmelsen. Det vil i følge ombudet "kunne ha en pedagogisk effekt."¹⁴

Stoltenberg II-regjeringens handlingsplan mot voldtekt¹⁵, som Solberg-regjeringen følger opp, har også som et sentralt utgangspunkt at voldtekt overordnet sett er et likestillingsproblem.¹⁶ Det antydes at dårlige holdninger i befolkningen utgjør mye av problemet:

"Mens voldtekt med overfall av fremmed gjerningsperson og bruk av vold og makt fordømmes av de fleste, oppfatter befolkningen mer gråsoner når det skjer krenkelser mellom kjente, ved press og trusler fremfor fysisk vold, ved overgrep mot en person som sover eller er bevisstløs på grunn av rus, eller hvor hendelsesforløpet er innledet ved gjensidig flørting."

Regjeringen mener altså at "befolkningen oppfatter gråsoner" når det er snakk om grensene mellom frivillige seksuelle handlinger og overgrep mellom mennesker som har en relasjon til hverandre. Forklaringen på at folk "oppfatter" det slik, skyldes formodentlig "patriarkalske strukturer" og en vilje til "bagatellisering av grenseoverskridelser."¹⁷

Når voldtekt på denne måten ses som en konsekvens av mangel på likestilling og diskriminerende holdninger, gir løsningene seg selv. Det er da behov for et kontinuerlig holdningsskapende arbeid, som gjerne bør starte i barnehagen.¹⁸ Som et ledd i dette kreves også utvidelser av det strafferettslige voldtektsbegrepet for å sikre at "voldtektslovgivningen bekrefter og forsterker samfunnets grunnleggende normer", som Amnesty uttrykker det, slik at holdningsarbeidet blir "effektivt".¹⁹

VOLDTEKT OG ANDRE OVERGREP I NÆRE RELASJONER

– en sammenligning av forklaringsmodeller

Selv om også menn utsettes for voldtekt, og selv om det også finnes kvinner som voldtar, er det klart at det i hovedsak er menn som utøver voldtekt, og at det store flertallet av voldtekts ofre er kvinner.²⁰ Sånn sett er det en åpenbar kjønnsdimensjon knyttet til voldtekt som ikke kan overses. Spørsmålet er imidlertid på hvilken måte denne kjønnsdimensjonen er egnet som utgangspunkt for å forklare hvorfor voldtekter skjer, og dermed i hvilken grad dette perspektivet skal være styrende for tiltakene mot voldtekt. Som vi har sett, legges det stor vekt på dette perspektivet i det offisielle Norge når det skal settes inn tiltak mot voldtekt.

Det er et lite mindretall av menn som voldtar. Og vi vet en god del om hvem disse mennene er. Vi vet blant annet at voldtektsforbrytere ligner på andre lovbrøyttere. Vold, rus og annen kriminell atferd forekommer ofte blant straffedømte voldtektsforbrytere.²¹ Likevel forklares voldtekt i stor grad med generelle holdningsproblemer i befolkningen. Ettersom det stort sett er menn som begår voldtektsforbrytelser, må det antas at "befolkningen" det er snakk om i handlingsplanen mot voldtekt, betyr menn. Den samme tendensen til å betrakte generelle holdninger blant menn som selve hovedproblemet, finner vi igjen også når det er snakk om andre typer overgrep som rammer kvinner oftere enn menn, og der menn oftest er den som utøver overgrepene, som for eksempel når det gjelder partnervold.

I handlingsplanen mot vold i nære relasjoner som Stoltenberg II-regjeringen la frem i 2012 heter det blant annet at "menn har (..) et særlig ansvar for å forebygge vold mot kvinner. Selv om vi har oppnådd mye har vi ikke greid å engasjere menn i tilstrekkelig grad."²² Det er altså hele den mannlige befolkningens ansvar å forebygge vold mot kvinner, på tross av at det selvsagt er et lite mindretall av menn som utøver denne volden.

Den samme tendensen til å lete etter forklaringer i overordnede strukturer i samfunnet, som mangel på likestilling, eller "forestillinger" og "holdninger" blant majoriteten av befolkningen, er imidlertid fraværende når det er snakk om vold og overgrep som ikke primært utøves av menn. De siste årene har det kommet flere undersøkelser som viser at kvinner i omtrent like stor grad som menn utøver vold mot sine egne barn. En nylig fremlagt undersøkelse peker også i retning av at det er flere kvinner enn menn som står bak volden som utøves mot de minste barna.²³ Reaksjonene disse undersøkelsene møtes med er ganske annerledes enn reaksjonene som kommer hver gang mediene bringer nye "sjokktall" om voldtekt. Ingen menneskerettsorganisasjoner eller statlige ombud uttrykker bekymring over generelle holdningsproblemer i befolkningen når det gjelder vold og overgrep mot barn. Ingen statlige handlingsplaner peker på at kvinner, som gruppe, har et "særlig ansvar" og må "engasjeres" for å forebygge slik vold.

Og ingen politikere tar til orde for lovendringer som for eksempel kunne sikre at all vold mot barn pådømmes som grov legemsbeskadigelse (som har samme minstestraff som voldtekt til samleie, altså tre år), selv om dette muligens "kunne hatt en pedagogisk effekt". I stedet blir kvinners voldsutøvelse mot barn gjerne møtt med nøkterne forklaringsmodeller fra helsepersonell og forskere som handler om individuelle og sosiale problemer. Man kan forsøke å tenke seg reaksjonene fra politikere, Likestillings- og diskrimineringsombudet og diverse organisasjoner på likestillingsfeltet dersom voldtekt på tilsvarende måte hadde blitt forsøkt forklart med at enkelte menn opplever livskriser som samlivsbrudd og "mye stress i livet".²⁴

Poenget her er ikke å si at det ikke er noen forskjell på voldtekt og andre typer vold og overgrep. Det er opplagt at det er en kjønnsdimensjon ved voldtekt som selvsagt bør være et tema. Men det er et poeng å illustrere at det kan se ut som det opereres med dramatisk forskjellige forklaringsmodeller på henholdsvis voldtekt og andre typer alvorlig kriminalitet. Det er vanskelig å se at denne forskjellen i tilnærming er særlig godt faglig begrunnet. Dette bidrar til inntrykket av at voldtektsfeltet brukes som likestillingspolitisk markeringsarena i en grad som kan være problematisk.

NOEN KOMMENTARER TIL FORSLAGET OM ENDRING AV VOLDTEKTSBESTEMMELSEN

På tross av at det er vanskelig å se at innføring av en samtykkebestemmelse kan fange opp noen "restkategori" av voldtekter, og på tross av de åpenbare rettssikkerhetsproblemene en slik bestemmelse vil kunne skape, er det altså sterke krefter som ønsker dette, for å sende et signal til en befolkning som man mener har feil holdninger.

Så hva slags pedagogisk effekt kan vi forvente at en innføring av samtykkeregulering i voldtektsbestemmelsen vil kunne ha? For at det skal være mulig å se for seg en slik effekt av en lovendring isolert sett, er det naturligvis en forutsetning at befolkningen, og da først og fremst barn og unge, som det holdningsskapende arbeidet "særlig" skal rettes mot,²⁵ følger med på hva som er den nøyaktige ordlyden i straffeloven til enhver tid. Det er det tvilsomt om de gjør. Nå kan man selvsagt innvende at det holdningsskapende arbeidet kan drives på en slik måte at budskapet om at manglende samtykke til seksuelle handlinger er straffbart, kommer frem uten at barn og unge trenger å lese straffeloven. Men hva er da poenget med å endre loven? All den tid prinsippet om at seksuell kontakt skal være frivillig ligger til grunn for dagens lovgivning, og seksuell omgang uten samtykke for alle praktiske formål er straffbart, kan man antagelig drive dette holdningsskapende arbeidet på en "effektiv" måte uten at det krever endring av straffeloven.

Men la oss likevel anta at en endring av ordlyden i straffelovens voldtektsbestemmelse har en selvstendig betydning for å endre befolkningens holdninger til voldtekt. Man må da spørre hvilke holdninger det er snakk om å endre.

Voldtekt vekker avsky hos nesten alle. Det er en grunn til at dømte voldtektsmenn lever farlig i fengslene. Undersøkelser viser også at befolkningens holdninger til hva som skal defineres som voldtekt er ganske entydige. Nær sagt alle tenkelige tilfeller av seksuell omgang der den ene partens oppførsel kan tolkes som manglende samtykke, eller der den ene parten er ute av stand til å samtykke, for eksempel på grunn av rus eller søvn, oppfattes av de aller fleste som voldtekt.²⁶

Dette erkjennes da også delvis i handlingsplanen mot voldtekt når det fastslås at overfallsvoldtekter med bruk av vold og makt fordømmes av de fleste. Men det antydes samtidig at det er problematisk at "befolkningen oppfatter gråsoner" i tilfeller der det er snakk om seksuell omgang mellom mennesker som har en relasjon til hverandre. En mulig forklaring på disse holdningene i befolkningen kan være at dette faktisk er et felt med mange gråsoner. Seksuelle relasjoner mellom mennesker oppstår ofte

ved «eksplisitte og implisitte «forhandlinger», i tillegg til at hele skalaen av motivasjon, følelser, lyst og begjær er til stede i uendelig mange kombinasjoner», som Anne Siri Koksrud Bekkelund skrev i Minerva for en tid tilbake²⁷. Ikke dermed sagt at det ikke skjer overgrep som er alvorlige nok også i tilfeller der partene har en relasjon til hverandre, og poenget her er selvsagt ikke å bagatellisere slike overgrep. Poenget er at slike overgrep også etter gjeldende lovgivning er straffbart, etter omstendighetene noen ganger også som voldtekt.

Men dette er altså ikke nok for mange. De som nå ønsker at lovgivningen skal endres, vil at all ufrivillig seksuell omgang skal straffes som voldtekt, som altså er den groveste seksualforbrytelsen, med tilhørende strenge straffer. Men hvilket signal en slik utvidelse av voldtektsbegrepet sender til befolkningen er ikke opplagt. Det er ikke helt urimelig å se for seg at en slik lovendring blir oppfattet som en utvanning av voldtektsbegrepet, med en tilhørende fare for at voldtektsdefinisjonen i loven ikke lenger samsvarer med handlinger som i vanlig språkbruk oppfattes som voldtekt.

Like sannsynlig som at en slik signalbestemmelse om voldtekt vil ha en positiv effekt for det holdnings- skapende arbeidet, kan det altså være at en slik bestemmelse vil ha stikk motsatt effekt. Dette illustrerer hvordan signalbestemmelser av denne typen ofte er et sjansespill. Det er ikke godt å si hvordan slike signaler blir oppfattet, og hva som blir konsekvensene.

Samtidig som antagelsene om at lovgivningen kan skape gode holdninger i befolkningen typisk er uforutsigbare, og begrunnelsen for disse antagelsene gjerne koker ned til teoretisk synsing, er de negative konsekvensene av en slik lovgivningspraksis langt mer forutsigbare og høyst konkrete: Mennesker kan bli dømt for voldtekt for handlinger som kan være alvorlige nok, men som kanskje ikke rettfærdiggjør en minstestraft på tre års fengsel. Enda mer alvorlig blir det av at en slik utvidelse av voldtektsbegrepet medfører nye bevisproblemer som i tillegg øker faren for at uskyldige dømmes.

AVSLUTTENDE BEMERKNINGER

Viljen til å vedta straffebud med svært svake begrunnelser som at de "kan ha en pedagogisk effekt" er problematisk og bør drøftes. Forslaget om samtykkeregulering for voldtekt er heller ikke et unikt eksempel på inngripende lovgivning, der begrunnelsen er lite annet enn at noen mener at det er viktig å sende et (ofte uklart) "signal". Men en moderne rettsstat kan ikke dømme mennesker til lange fengselsstraffer for å være helt sikre på at lovgivningen sender et riktig «signal» .

Det er høyst uklart om innføring av en samtykkeregulering i voldtektsbestemmelsen er egnet til å gi noen større trygghet i form av bedre rettsvern mot overgrep. Samtidig er rettssikkerhetsproblemene en slik bestemmelse vil medføre for den som tiltales for voldtekt, opplagte og alvorlige.

FORFATTER: Notatet er skrevet av *Torstein Ulserød, jurist og rådgiver i Civita. torstein@civita.no*

SLUTTNOTER

1 Ot. Prp.. nr. 22 (2008-2009) punkt 7.5.1

2 Ot. Prp.. nr. 22 (2008-2009) punkt 7.5.1.5

3 Ot. Prp.. nr. 22 (2008-2009) punkt 7.5.1.5

4 Høringsnotat om endringer i straffeloven 1902 og straffeloven 2005 (personforfølgelse, voldtekt og andre seksuelle overgrep, formidling av prostitusjon, forberedelse til tvangsekteskap, foreldelsesregler mv.)

5 <http://www.nrk.no/norge/na-skal-nei-vaere-nei-ogsa-i-norge-1.10907612>

6 Høringsuttalelse fra Amnesty i forbindelse med endringer i straffeloven 1902 og straffeloven 2005 – voldtekt, s. 32

- 7 Se for eksempel argumentasjonen i høringsuttalelsen fra Agder Lagmannsrett til Høring - endringer i straffeloven 1902 og straffeloven 2005 (personforfølgelse, voldtekt og andre seksuelle overgrep, formidling av prostitusjon, forberedelse til tvangsekteskap, foreldelsesregler mv.)
- 8 Se for eksempel Den europeiske menneskerettskonvensjonen (EMK) art 2
- 9 Ot. Prp. nr. 22 (2008-2009)
- 10 http://www.dagbladet.no/2013/05/18/kultur/ideer/lordagskommentaren/debatt/kjetil_rolness/27237981/
- 11 Høringsuttalelse fra Amnesty i forbindelse med endringer i straffeloven 1902 og straffeloven 2005 - voldtekt
- 12 Ot. Prp. nr. 22 (2008-2009)
- 13 Likestillings- og diskrimineringsombudets hørings svar til høringsnotat om endringer i straffeloven 1902 og straffeloven 2005
- 14 Se Likestillings- og diskrimineringsombudets høringsuttalelse, s. 5
- 15 Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014, s. 12, http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/rapporter_planer/planer/2012/handlingsplan-mot-voldtekt-2012-2014.html?id=691821
- 16 Se Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014, s. 7
- 17 Se Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014, s. 12
- 18 Se Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014, s. 14-16
- 19 Se Amnestys høringsuttalelse, s. 2
- 20 Se Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014, s. 10
- 21 Se Handlingsplan mot voldtekt 2012-2014, s. 11
- 22 Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2012
- 23 http://www.nrk.no/norge/_-modrene-slar-de-minste-oftest-1.12028087
<http://www.nrk.no/trondelag/kvinner-begar-vold-mot-barn-1.11180726>
- 24 http://www.nrk.no/norge/_-modrene-slar-de-minste-oftest-1.12028087
- 25 Se Amnestys høringsuttalelse, s. 2
- 26 Undersøkelse om voldtekt, laget for Amnesty International Norge, av Ipsos MMI, 19. Februar 2013
- 27 <http://www.minervanett.no/villedende-om-voldtekt-fra-amnesty/>